

Іван ДЕРЕВ'ЯНКО,

*начальник Головного слідчого управління
Служби безпеки України,
полковник юстиції,
заслужений юрист України,
почесний працівник прокуратури України*

ЩОДО ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ ПРИПУЩЕНЬ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Ключові слова: доказування; докази; досудове слідство; кримінальна справа; обвинувачення; припущення.

У статті 2 Кримінально-процесуального кодексу України визначені завдання кримінального судочинства. Чи не основною гарантією їх виконання є належне дотримання принципу законності під час здійснення правосуддя, основну роль у якому, в свою чергу, відіграє процедура доказування.

Дослідження проблемних питань, пов'язаних із доказуванням, ніколи не втрачало своєї актуальності, ним займалися такі вчені, як: Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломеева, А.І. Вінберг, Л. Владимиров, В.І. Галаган, В.В. Гевко, Ю.М. Groшовий, В.Я. Дорохов, А.Я. Дубинський, Є.Г. Коваленко, І.П. Козаченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, С.М. Стахівський, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило й інші. В існуючих наукових працях достатньо приділено уваги дослідженню змісту доказів та доказування, їхнього значення при провадженні у кримінальних справах.

Водночас доволі актуальною залишається проблема визначення критеріїв доказів та їх співвідношення із такими поняттями, як «достатні підстави» (ч. 2 ст. 148 та ч. 1 ст. 177 КПК України), «достатні дані» (ч. 2 ст. 177 КПК України), «точні дані» (ч. 1 ст. 178 КПК України), а також «припущення» (ст. 62 Конституції України, ч. 2 ст. 327 КПК України). Після внесення у 2001 році змін до ст. 65 КПК України дискусія навколо вказаної проблеми підсилася, адже від вказаного часу одним із джерел доказів визнано протоколи з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів.

Одна з вимог, що висувається до процедури доказування на етапі притягнення особи як обвинуваченого, така: «обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях». Про це безпосередньо йдеться у ст. 62 Конституції України. Таким чином, завдяки конституційному «закріпленню» категорія «припущення» набула окрім кримінально-процесуального (ч. 2 ст. 327 КПК України) ще й конституційного значення, а тому потребує детального вивчення і пояснення.

Певні наукові напрацювання з цього приводу вироблені фахівцями з криміналістики в межах розробки вчення про криміналістичну версію. Водночас до сьогодні у кримінальному судочинстві питання співвідношення доказів із припущеннями не було висвітлено належним чином, хоча воно й має очевидне наукове та практичне значення.

Враховуючи зазначене, метою даної статті є визначення юридичної природи припущення і з'ясування проблем їх використання під час доказування у кримінальних справах.

У загальноповживаному значенні під припущенням розуміють думку, мислений здогад, міркування про можливість або ймовірність чогось [1, 215]. Поняття «припущення» детально досліджено логікою, та під час його визначення рекомендується відштовхуватися від таких чинників, як «можливе» або «реальне» [2, 210]. До того ж категорія «можливість» розуміється як те, що за певних умов або подумки може стати реальним [3, 73]. Таким чином, можливість пов'язується із об'єктивним існуванням окремого явища і з усвідомленням цього певним суб'єктом. Саме тому можна стверджувати, що на процес формування припущень впливають два чинники – об'єктивний і суб'єктивний.

Залежно від оцінювання повноти власних знань промовець може представляти висловлювання як достовірні чи недостовірні. При цьому традиційно виокремлюються три ступені достовірності змісту висловлювань: просте (нейтральне), категоричне та проблематичне [4, 58].

Особливої уваги заслуговує спосіб передачі інформації про можливість існування будь-якої реальності, яким є мова. Так, на думку Е. Бенвеніста, операції, пов'язані з мисленням, незалежно від того, мають вони абстрактний чи конкретний

характер, завжди одержують власне віддзеркалення у мові [5, 234]. За допомогою мови припущення може виражатися через використання певних характерних слів чи словосполучень. Сприймаючи такі слова та словосполучення під час спілкування або ознайомлення зі змістом процесуальних документів, можна виявити й висловлені припущення.

Вченими, залежно від використаного характерного терміна чи словосполучення, запропоновано певну класифікацію припущень, яку можна представити таким чином [6, 205]:

№ п/п	Види припущень	Приклади припущень	Зміст припущень
1	які мають відповідну власну назву	припустити, припустивши, припущення, припускаючи, припусалося	власна назва, припущення
2	явні, виходячи із їх змісту	мабуть, можливо	припущення, бажаність, підтвердження
3	які порівнюють	начебто, якби	припущення, гіпотетичність
4	похідні від слів третьої особи	«начебто», «якби»	евиденціальний характер, припущення
5	які виражають сумнів	наряд чи, швидше за все, майже, нібито	сумнів, припущення
6	які переважано сприйняття	трохи не, більше ніж	переваження, припущення
7	які містять запитання	хіба, невже, чи що, чи не так	припущення, необізнаність, гіпотетичність
8	завдяки яким відбувається зіставлення	те чи не те, ще не таке, не те	припущення

С.І. Ожегов, характеризуючи припущення як здогад, попереднє судження, попередню думку, наголошує, що воно не може бути через це абсолютною істиною. Вчений зауважував на припущеннях, які є такими через власну назву, як-от: «припустити», «припустивши», «припущення», «припускаючи», «припусалося» [7, 577]. Завдяки використанню вказаних характерних термінів припущення неважко розпізнати. Саме тому їх іменують припущеннями, які мають відповідну власну назву.

Явні припущення, на кшталт «мабуть» та «можливо», є показниками того, що висловлювання, з точки зору промовця, лише вірогідне, хоча й ґрунтується на достатній інформації про об'єктивно існуючий факт. Такі висловлювання спрямовані на встановлення особою істинності чи хибності розвитку подій, тобто певного процесу. Метою їх використання, зокрема, є вираження власної позиції щодо можливостей досягнення цілі, а не характеристики останньої.

Припущення, завдяки яким відбувається порівняння, – «начебто» та «якби» – характеризуються

тим, що мають значення невпевненості, неясності та гіпотетичності. Порівнюючи одні факти, явища, предмети з іншими, промовцем допускається те, що певна подія може знайти свій розвиток і за іншим, можливо, зворотним напрямом. При цьому ступінь достовірності такого судження є достатньо низьким. Отож подібні висловлювання ускладнюються значенням гіпотетичності, під яким розуміється недостатня та часткова їх обґрунтованість.

Припущення, похідні від слів третьої особи (або евиденціальні), містять ті ж терміни, що й порівняльні: «начебто» та «якби», але завдяки їх використанню передається та сприймається інформація, що виходить від іншого промовця. Водночас унаслідок відсторонення співбесідника від думки іншого знижується ступінь категоричності представленого факту. Промовець, таким чином, знімає з себе відповідальність за достовірність інформації, яка надається. Ступінь достовірності такого припущення надзвичайно низький, оскільки особа, яка повідомляє інформацію, завдяки відштовхуванню від думки іншої, кваліфікує певну ситуацію як

один із можливих варіантів розвитку події. Доказової сили цього припущення такого виду не мають, незважаючи на те, що промовець вказує на джерело інформації, спосіб і характер її отримання.

Так, в обвинувальному вирокі у кримінальній справі № 191 про обвинувачення Д. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111, ч. 2 ст. 328 та ч. 2 ст. 423 КК України, і М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, в обґрунтування призначеного покарання наводяться свідчення свідка Г. Свідок під час допиту дав такі показання: «... у нього є інформація стосовно колишніх агентів КДБ, які працювали за кордоном в різних європейських країнах та в Ізраїлі, яку він, начебто, отримав від свого сусіда» [8]. Свідчення Г. у кримінальній справі підтверджувалися й іншими даними, завдяки чому й збереглося їх доказове значення.

Такі частки, як «навіть чи», «швидше за все», «майже» та «нібито» є показниками припущень, у яких наявний сумнів. Їх використання свідчить про недостатню обізнаність особи у властивостях певного явища. При цьому промовець, надаючи певну оцінку явищу та демонструючи невпевненість, висловлює власну позицію щодо таких властивостей. У зв'язку з відсутністю в особи прямих даних про реальний стан речей її висновки містять елемент невпевненості у тому, що стверджується.

Зокрема, в обвинувальному висновку у кримінальній справі № 267 по обвинуваченню Г.О.Д. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111, ч. 2 ст. 330 та ч. 2 ст. 423 КК України, а також Г.Л.С. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111, частинами 4 та 5 ст. 27, ч. 2 ст. 330 КК України суддею надано оцінку змісту заяви захисника Г.: «суд критично оцінює заяву захисника Г.Л.С. про те, що зазначені оперативно-розшукові заходи вчинялися за відсутності дозволу суду, а відтак, нібито, не мають доказової сили» [9]. Таким чином, висунута теза захисника була кваліфікована суддею саме як припущення з наступним застосуванням до нього характерного терміна – «нібито».

Припущення, які переважують сприйняття, а саме: «трохи не» та «більш ніж», ґрунтуються на інформації з високим ступенем достовірності, в якій вказується на об'єктивну можливість існування певного факту. Особа акцентує увагу на кількісних, якісних чи інших характеристиках явища. Завдяки використанню таких припущень промовцем, наприклад, може надаватися оцінка фізичних або психологічних здібностей певної особи чи вказуватися на місцезнаходження

предмета. Значення часток «трохи не» та «більш ніж» у реченнях спроможне підсилювати впевненість і виражати перебільшення.

Припущення, які містять слова, наприклад: «хіба», «невже», «чи що», «чи не так», висловлюються у формі запитання та виражають одночасно сумнів і протиставлення певних явищ між собою.

Припущення, завдяки яким відбувається зіставлення: «те чи не те», «ще не таке», «не те», дають змогу промовцю навести декілька прикладів розвитку репрезентованої у висловленні ситуації.

Таким чином, аналіз представленої мовної матеріалу свідчить, що припущення можуть виражати певний характерний зміст. З цього приводу слушною є думка В.В. Виноградова, який зауважує, що у припущень «семантичний обсяг змісту доволі широкий, а лексико-граматичне значення – рухливе та перебуває у залежності від способу їх вживання» [10, 499].

А.О. Старченко стверджує: припущення, яке висувається з метою пояснення причин існування та властивостей досліджуваних явищ, є гіпотезою, що, у свою чергу, може перетворюватися в достовірне знання. Таке перетворення можливе завдяки безпосередньому виявленню певних предметів і явищ, з приводу яких і будується припущення, та логічного доказування гіпотези [11, 3, 53]. Причому науковцем підкреслюється, що другий шлях становлення достовірних знань відбувається винятково опосередковано, адже є можливим через пізнання тих явищ, які вже відбулися як об'єктивні реалії, залишивши певний слід [11, 53].

Водночас необхідно вказати й на ту обставину, що термін «припущення» є одним із перекладів українською слова латинського походження презумпція («*praesumptio*», або «*praesumere*»).

В юридичній науці під правовою презумпцією розуміється припущення, що спирається на життєвий досвід і вказує на наявність або відсутність певних фактів, доки не буде доведено інше [12, 161–162]. Деякі вчені навіть стверджують, що кримінально-процесуальне пізнання є основним, але не єдиним видом опосередкованого пізнання у кримінальному судочинстві, пропонують знати, відрізняти та якнайширше використовувати у ньому й інші види опосередкованого пізнання, пов'язані із застосуванням, зокрема, й презумпції [13, 7].

Отже, вбачається, що для такого різновиду припущень, яким є презумпція, характерний високий рівень узагальнення накопиченого протягом певного часу фактичного матеріалу. Саме

такого рівня узагальнення й не вистачає окремим припущенням, вираженим у кримінальних справах задля обґрунтування, наприклад, висунутих обвинувачень. Такі припущення підлягають обов'язковій перевірці. Ретельна та всебічна їх перевірка у кримінальному судочинстві є можливою завдяки здійсненню доказування.

Аналіз ч. 2 ст. 148, ч. 1 та ч. 2 ст. 177, ч. 1 ст. 178 КПК України дає можливість переконатися, що на різних етапах провадження у кримінальній справі ступінь достовірності певної процесуальної інформації може бути неоднаковим, адже цьому сприяє використання законодавцем таких невизначених термінів, як: «достатні підстави», «достатні дані» та «точні дані». Ступінь достовірності доказової інформації як підстави винесення рішення у кримінальному судочинстві може бути різним: від високого – під час притягнення особи як обвинуваченого, до відносно середнього – як, наприклад, під час прийняття рішення про проведення окремої слідчої дії. Можливо, цим і пояснюється використання законодавцем невизначених формулювань для встановлення підстав прийняття різних процесуальних рішень.

Вимогами ч. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачена можливість використання як джерел доказів у кримінальному судочинстві деяких матеріалів оперативно-розшукової діяльності (протоколів з відповідними додатками). Право слідчого саме так використовувати їх передбачено ч. 2 ст. 65 КПК України.

У цьому аспекті необхідно зауважити, що негласна форма проведення оперативно-розшукових заходів не надає, у випадку необхідності, тих гарантій законності, які існують у кримінальному судочинстві. Підстави та порядок одержання доказової інформації у кримінальному процесі, а найголовніше – можливість перевірки її іншими засобами, обумовлюють право вважати таку інформацію більш достовірним аргументом (аніж результати оперативно-розшукових заходів) в обґрунтування прийняття процесуального рішення. Повне нехту-

вання доказовою інформацією, отриманою під час дізнання чи досудового слідства, або можливістю її отримати з такою метою, є не правильним.

П.А. Лупінська вважає, що обґрунтування процесуального рішення спроможне «розкрити ту логіку діяльності з оцінки доказів і визнання значення обставин справи, які призводять до судження про вірогідність і достатність доказів» [14, 158]. Тому вона переконана, що в основі рішення про застосування, зокрема, заходів примусу, незважаючи на їх майже превентивний характер, повинні бути докази, отримані під час дізнання та досудового слідства.

Чинний КПК України був прийнятий за часів існування СРСР, коли результати ОРД ще не визнавалися такими, що можуть набувати статусу джерел доказів у справі. Отож під матеріалом, який мав використовуватися під час розслідування та в суді розуміли лише кримінально-процесуальні за природою походження докази. Саме тому колишнім законодавцем у низці конструкцій статей КПК України більший ухил надавався не формальній (процесуальній), а змістовній стороні «підстав» та «даних», якими обґрунтовуються процесуальні рішення.

Видається, що у разі, коли в законі прямо не йдеться про докази, не слід виключати можливості взагалі відмовлятися від тих, які одержано за результатами проведення слідчих дій, замінюючи їх на інші «дані», отримані поза межами дії положень КПК України. Адже все пізнання у кримінальній справі є кримінально-процесуальним.

На підставі викладеного можна зробити такі висновки.

Положеннями ст. 62 Конституції України опосередковано вимагається обґрунтовувати обвинувачення за допомогою інформації, що за змістом не містить припущень, а також доказами, здобутими винятково законним способом. Уникаючи використання припущень та аргументуючи обвинувачення, необхідно обов'язково брати до уваги джерела доказів, одержані безпосередньо у межах провадження у кримінальній справі.

Список використаних джерел:

1. Короткий тлумачний словник української мови / відп. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Радянська школа, 1978. – 296 с.
2. Никитевич В.М. Грамматические категории в русском языке / В.М. Никитевич. – М.: Учпедгиз, 1963. – 246 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М, 2001. – 576 с.
4. Бондаренко В.Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В.Н. Бондаренко // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61.
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – Екатеринбург: Урал-Советы, 1994. – 800 с.

7. Нагорный И.А. Предикативные функции модально-персуазивных частиц / И.А. Нагорный. – Барнаул: Изд-во Барнаульского Государственного педагогического университета, 2000. – 310 с.
8. Кримінальна справа № 191 про обвинувачення Д. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111, ч. 2 ст. 328 та ч. 2 ст. 423 КК України, а також М. – злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України.
9. Кримінальна справа № 267 по обвинуваченню Г.О.Д. у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111, ч. 2 ст. 330 та ч. 2 ст. 423 КК України, а також Г.Л.С. – злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111. ч. ч. 4 та 5 ст. 27, ч. 2 ст. 330 КК України.
10. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В.В. Виноградов // Избранные труды. – М.: Наука, 1975. – 599 с.
11. Старченко А.А. Гипотеза: судебная версия / А.А. Старченко. – М.: Изд-во Московского университета, 1962. – 72 с.
12. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. / Волинка К.Г. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
13. Сорокин В.С. Особенности процессуального доказывания в уголовном судопроизводстве: моногр. / В.С. Сорокин. – Гродно: Гр. ГУ, 2002. – 95 с.
14. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве: их виды, содержание и формы / Лупинская П.А. – М.: Юридическая литература, 1976. – 209 с.

Іван ДЕРЕВ'ЯНКО

ЩОДО ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ ПРИПУЩЕНЬ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Резюме

Розглянуто юридичну природу припущень та проблеми, пов'язані із їх використанням під час доказування у кримінальних справах.

На підставі здійсненого аналізу надано класифікацію основних припущень, які застосовуються на побутовому рівні і трансформуються у процесуальні документи. Визначено співвідношення із доказами таких правових категорій, як: «достатні підстави», «достатні дані» та «точні дані».

Наголошується на необхідності уникати використання припущень під час провадження у кримінальних справах, а саме: під час формування в них обвинувачення. З метою неухильного дотримання положень ст. 62 Конституції України пропонується обґрунтовувати обвинувачення сукупністю доказів, більшість із яких мають бути одержані в межах кримінально-процесуальної діяльності.

Іван ДЕРЕВ'ЯНКО

О ПРОБЛЕМАХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕДПОЛОЖЕНИЙ ВО ВРЕМЯ ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНЫХ ДЕЛАХ

Резюме

Рассмотрена юридическая природа предположений и проблемы, связанные с их использованием во время доказывания в уголовных делах.

На основании проведенного анализа представлено классификацию основных предположений, которые применяются на бытовом уровне и трансформируются в процессуальные документы. Определено соотношение с доказательствами таких правовых категорий, как: «достаточные основания», «достаточные данные» и «точные данные».

Подчеркивается необходимость избегать использования предположений во время производства по уголовным делам, а именно: формирования обвинений. С целью неукоснительного соблюдения положений ст. 62 Конституции Украины предлагается обосновывать обвинения совокупностью доказательств, большая часть из которых должна быть получена в пределах уголовно-процессуальной деятельности.

Ivan DEREVYANKO

ISSUES OF ASSUMPTIONS USAGE AS EVIDENCE IN CRIMINAL CASES

Summary

The legal nature of assumptions and issues of their usage as evidence in criminal cases are considered in the article.

On the basis of analysis the classification of typical assumptions used at domestic level and transmitted to official documents is suggested. Correlation between evidence and such legal categories as sound reasons, sufficient data and exact data is determined.

The necessity to avoid using assumptions in criminal cases especially at charging stage is stressed. To follow the article 62 of the Constitution of Ukraine the author suggests grounding charge with aggregating evidences most of which should be received within criminal procedure.